

УДК 338.242

У пошуках новай мадэлі ўстойлівага эканамічнага развіцця: да праблемы трансфармацыі нацыянальнай эканомікі

Б.У.Сарвіраў

Эканоміка суверэннай і незалежнай Беларусі, нягледзячы на пэўныя прыкметы стабілізацыі эканамічнага становішча і нават рост УВП, пачынаючы з 1997 г. знаходзіцца ў цэлым у цяжкім стане. Працягваецца паласа глыбокага зацяжнага эканамічнага крызісу, вынікі якога праяўляюцца як у матэрыяльнай вытворчасці, у сацыяльнай сферы, так і ў ідэалогіі грамадства. Да гэтага зроблення ў рэспубліцы і некаторых іншых краінах СНД (і перш за ўсё ў Расіі) рэформы (прыватызацыя, грашовая рэформа і інш.) часткова змянілі прыроду і характар дыспропорцый, іх ранжыроўку па ступені вострыні і значнасці, але не знізілі сілы іх сукупнага негатыўнага ўплыву на вытворчасць і спажыванне.

Калі пакінуць у баку агульную структурную неэфектыўнасць эканомікі так званага сацыялізму, вынікі ад некваліфікаваных і ці безадказных палітычных рашэнняў і непрафесійных эканамічных мерапрыемстваў апошніх гадоў, то прычынай цяперашняга эканамічнага становішча можна лічыць яшчэ і зараз існуючы крызіс постсацыялістычнай эканомікі, які набыў сістэмны характар і прырода якога прынцыпова не зводзіцца да выраджэння камандна-адміністрацыйнай сістэмы кіравання. У гэтай сувязі можна вылучыць рад асноватворных фактараў, якія ў найбольшай ступені вызначаюць глыбіню і напрамак развіцця самога трансфармацыйнага крызісу:

- вычарпанне патэнцыялу індустрыяльнай мадэлі савецкага тыпу і яе здольнасці адаптацыі да змененых прыярытэтаў і рэсурсных умоў, якое праявілася ў абвастрэнні стагфляцыйных тэндэнцый і структурным крызісе ўзнаўлення вытворчасці;
- дэфармацыя матываў, зніжэнне сацыяльнай мабільнасці, узмацненне адчужэння грамадства ад дзяржаўна-ведамаснага капіталу, нераўнавага "сацыяльнага партнёрства";
- дэфармацыя сістэмы прыярытэтаў сацыяльнага і эканамічнага развіцця, дэзінтэграцыя іерархічнай сістэмы дзяржаўнага планавання і ўзвышэнне ведамасных карпарацыйных інтарэсаў над інтарэсамі грамадства ў цэлым.

Зараз незалежная Беларусь пераняла ў спадчыну ад СССР не толькі структурна-тэхналагічную нераўнавагу эканомікі, устарэлую і зношаную вытворчую базу, але і праблемы, з якімі сутыкнулася народная гаспадарка СССР у канцы 80-х гадоў: энергасыравінны спад, скарачэнне харчовай базы, рост знешняга доўгу і інш. І як бы мы і хацелі пазбавіцца ад гэтых праблем, нам неабходна даць на іх адказ, паколькі ад знойдзенага рашэння будзе залежаць аблічча нацыянальнай гаспадаркі нашай рэспублікі на парозе ХХІ стагоддзя і ў будучым. Гэта тым больш важна, што ў грамадстве да гэтага часу жыве ідэя, ствараючая ў пэўнай часткі насельніцтва ўражанне аб быццам бы магчымым выкарыстанні старой мадэлі эканамічнага развіцця, якую неабходна толькі мадэрнізаваць і надаць ёй другое дыханне ў адпаведнасці з новым патрабаваннем часу.

Крызіс індустрыяльнай мадэлі савецкага тыпу

Крызісныя з'явы 80-90-х гадоў непарыўна звязаны з тымі ўмовамі, у якіх фарміравалася савецкая эканоміка ў 50-60-х гадах. Станаўленне дадзенага тыпу індустрыяльнай мадэлі развіцця грамадства вызначалася наступнымі аб'ектыўнымі фактарамі:

1. Неабходнасцю дынамічнага павышэння жыццёвага ўзроўню людзей, вяртаннем ім дзяржавай "сацыяльнага доўгу". Гэта абумовіла прыярытэт сацыяльных мэт і іх змест: задавальненне першасных патрэб людзей, узровень насычэння якіх быў вельмі нізкі.
2. Імкненнем захаваць ваенна-палітычнае лідэрства і статус звышдзяржавы, дасягнутыя пасля другой сусветнай вайны. Гэта вызначыла логіку развіцця савецкай індустрыяльнай мадэлі: цвёрдую сегментацыю эканомікі ў мэтах забеспячэння "тэхналагічнага спаборніцтва" з капіталізмам як грамадска-эканамічнай сістэмай.
3. Узнікненнем магчымасці асваення новай геаэканамічнай прасторы, інтэграцыі эканомікі Усходняй Еўропы ў адзіную метагаспадарчую сістэму. Гэта ў сваю чаргу вызначыла фарміраванне нацыянальных гаспадарак краін-сатэлітаў, арыентаваных на імпорт савецкіх энерга-сыравінных рэсурсаў і сустрэчны экспарт канечнай прадукцыі.
4. Выключнымі рэсурснымі магчымасцямі СССР таго перыяду, дазваляючымі рэалізаваць гэтыя мэты.

Пералічаныя асаблівасці абумовілі рэжым функцыянавання індустрыяльнай мадэлі, якая спалучала дынамічны рост са структурнымі зрухамі, забяспечваючымі дынамічнае спалучэнне мэт, тэхналогій і рэсурсных магчымасцей эканомікі.

У перыяд фарміравання індустрыяльнай мадэлі можна вылучыць некалькі вызначыўшых яе развіццё вектараў структурных зрухаў, якія, у канечным выніку, характарызавалі агульную эканамічную сітуацыю.

Першы вектар забяспечваў рэалізацыю сацыяльных мэт. Ён уключаў паскоранае развіццё такіх узаемазвязаных вытворчасцей, як лёгкая і харчовая прамысловасць – сельская гаспадарка – хімія і сельскагаспадарчае машынабудаванне; будаўніцтва жылля – вытворчасць будаўнічых матэрыялаў.

Другі вектар быў звязаны са стварэннем новай энергетычнай базы эканомікі і выкарыстаў вольныя "спажыванне энергіі – электраэнергетыка – вытворчасць паліва". Гэты фактар, побач з мадэрнізацыяй транспарту і горнай металургіі, абумовіў падтрыманне высокіх тэмпаў здабычы нафты і газу за кошт фарсіраванага асваення новых радовішчаў.

Трэці вектар структурных зрухаў вызначыў фарміраванне машынабудаўнічага комплексу і развіццё спалучаных вытворчасцей канструкцыйных матэрыялаў. Узнікшы рэжым узнаўлення вытворчасці, які абалпіраўся на ўключэнне ў гаспадарчы абарот дробных рэсурсаў і актыўную структурную перабудову, характарызаваўся перажджваючым ростам капітальных укладанняў (рост капіталаёмкасці ў 50-х гадах склаў 2% у год, у 60-х гадах – 0,2–0,5%). Узніклі "структурна-інвестыцыйныя нажніцы": фарсіраванне капітальных укладанняў у эканоміцы вяло да росту нагрузкі на інвестыцыйныя галіны і комплекс вытворчасці канструкцыйных матэрыялаў. Прыярытэты капітальных укладанняў сумяшчаліся ў бок энерга-сыравінных і спажывецкіх галін, што вяло да адставання асновы машынабудавання – электратэхнікі, прыбора- і станкабудавання. Усё гэта рэзкам узятая вяло да запаволення якаснага абнаўлення тэхнікі і да замацавання ўніверсальных тэхналогій з павышанымі затратамі металу і энергіі, што, у сваю чаргу, вяло да неабходнасці буйных падтрымліваючых капіталаўкладанняў у металургію і энерга-сыравінную базу.

Індустрыяльная мадэль 50-60-х гадоў валодала высокай цэласнасцю ў дваякім сэнсе: па-першае, структурныя зрухі забяспечвалі цесную ўзгодненасць паміж сацыяльнымі мэтамі эканамічнага росту і яго рэсурснай базай, па-другое, дзякуючы маштабным капіталаўкладанням падтрымлівалася дынамічная раўнавага паміж асноўнымі сектарамі народнай гаспадаркі. Аднак гэта цэласнасць дасягалася толькі ў расшыранай вытворчасці і працавала пастаяннага нарошчвання маштабаў вытворчасці рэсурсаў.

Такім чынам, сфарміравалася структура эканомікі, якая характарызавалася дваякімі асаблівасцямі: цвёрдай залежнасцю эканамічнага росту ад маштабаў уключэння першасных рэсурсаў; разбухлым інвестыцыйным сектарам, тэхналагічная адсталасць якога выклікала павышаны народнагаспадарчы попыт на базавыя рэсурсы.

Узнікае пытанне: ці былі канчатковыя межы развіцця такой мадэлі эканомікі і чым яны абумоўліваліся? На яго, безумоўна, можна даць сцвярдзальны адказ: з другой паловы 70-х гадоў гэтыя гранічныя межы сталі відавочнымі. Яны вызначаліся наступнымі момантамі:

Па-першае, нагляднай стала абмежаванасць сацыяльных ідэй, пад якія фарміравалася індустрыяльная мадэль эканамічнага развіцця. У 50–60-х гадах адбылася так званая “рэвалюцыя першасных патрэб”, узровень насычэння якіх хутка павышаўся. За 20 гадоў (1951–1971) душавы ўзровень спажывання, напрыклад, мяса-малочных прадуктаў узрос у 1,8 раза, гародніны і садавіны – у 2,2 раза, вопраткі і абутку – у 2–6 разоў. Напрыканцы 70-х гадоў узровень спажывання прадуктаў першай неабходнасці стаў супастаўны з заходнімі стандартамі пачатку 60-х гадоў. Узніклі ўмовы для пераарыентацыі насельніцтва на стандарты дабрабыту, уласцівыя і грамадству масавага спажывання. Новыя спажывецкія каштоўнасці ўказвалі на неабходнасць пераходу да новай мадэлі індустрыяльнага росту, асновай якой з’яўляецца вытворчасць тэхнічна складаных тавараў працяглага карыстання і жыллёвага будаўніцтва.

Па-другое, мяжа развіцця савецкай індустрыяльнай мадэлі была зададзена магчымасцямі ўзаемазвязанага росту капітальных укладанняў у вытворчасць сыравінных рэсурсаў. Такі рэжым узнаўлення замацоўваў на адным фланзе эканомікі рэсурсаёмісты тэхналогіі, на другім – пастаяннае павелічэнне энергасыравінных рэсурсаў, якія патрабавалі капітальных затрат.

Па-трэцяе, інвестыцыйная база была цвёрда арыентавана на расшырэнне вытворчага апарату. У рамках сфарміраванага механізму структурных пераўтварэнняў машынабудаванне развівалася такім чынам, што новыя вытворчасці і звёны інтэгрваліся ў сістэму ўзнаўлення, не выцягваючы, а дапаўняючы яе старыя элементы. У выніку, дамінуючай рысай гэтага тыпу індустрыяльнага развіцця стала хуткае разбуханне “перыферычных” сектараў машынабудавання, якое пашырала попыт на інвестыцыі і энерга-сыравінныя рэсурсы.

Па-чацвёртае, пачала ўзмацняцца сегментацыя эканомікі, якая дэфармавала ўзаемадзеянне і змену тэхналагічных укладаў. Дыферэнцыяцыя рэжыму ўзнаўлення прывяла да вылучэння трох груп вытворчасці:

- галін ваенна-прамысловага комплексу, утвараючых тэхналагічна замкнутую групу, удзельнічаючых у “тэхналагічнай гонцы” з Захадам;
- тэхналагічна стагнаруючых інвестыцыйных і спажывецкіх галін, функцыянаванне якіх абумоўлівалася ростам энерга-сыравінных рэсурсаў;
- галін, непасрэдна звязаных з вытворчасцю энерга-сыравінных рэсурсаў, тэхналагічныя зрухі ў якіх задаваліся нарошчваннем іх выпуску.

Пры гэтым важна падкрэсліць, што палярызацыя якаснага тэхналагічнага росту канцэнтравалася ў першай і трэцяй групах, пакідаючы “грамадзянскія” і несывавінныя галіны на галодным інвестыцыйным пайку.

Да сярэдзіны 70-х гадоў рэзервы ўстойлівасці росту савецкай эканомікі ў рамках індустрыяльнай мадэлі практычна вычарпаліся. Зніжэнне тэмпаў эканамічнага росту, маскіруемага схаванай інфляцыяй, суправаджалася падзеннем дынамікі эфектыўнасці грамадскай вытворчасці (гл. табл. 1).

Пагаршэнне становішча ў спажывецкім і асабліва харчовым комплексе – наступны па значнасці фактар павышэння інвестыцыйнай нагрукі на эканоміку. Дынаміка сельскагаспадарчай вытворчасці знізілася ў 1976–1980 і 1981–1985 гадах адпаведна да 8,6% і 5,3%. Менавіта сельская гаспадарка адной з першых наблізілася да мяжы, за якой нарошчванне рэсурсных укладанняў перастала даваць адпаведны эфект. Усё большая частка ўключаемых рэсурсаў ішла на кампенсацыю выбываючага патэнцыялу (урадлівасці глебы, тэхналагічнага парку, працоўных рэсурсаў), адначасова стымулюючы гэта выбыццё.

У гэты перыяд рэзка абвастрылася дэфармаванасць інвестыцыйнага механізму падтрымкі эканамічнага росту. Буйныя інвестыцыйныя праграмы накіроўваліся або на

падтрымку энерга-сыравіннай базы і інфраструктуры, або на разгортванне новых сістэм узбраенняў.

Характарыстыка эканамічнага росту ў 50-80-х гадах (сярэднегадавыя тэмпы прыросту, %)

Табліца 1

Асноўныя паказчыкі	1951–1960	1961–1970	1976–1980	1981–1985
Нацыянальны даход	10,3	7,1	3,0	2,4
Капітальныя ўкладанні	12,7	7,3	1,9	2,8
Рэальныя даходы насельніцтва	6,5	4,7	2,9	-0,9
Зніжэнне: энергаёмістасці нацыянальнага даходу	-2,6	1,7	-0,3	0,0
Металаёмістасці нацыянальнага даходу	1,2	1,2	2,1	1,0

Крыніца: *Данные Государственного комитета по статистике // Народное хозяйство СССР в 1990 г. – М.: Финансы и статистика, 1991.*

Змены, якія адбываліся ў попыце і прапанове капітальных укладанняў, сур'ёзна дэфармавалі механізм інвестыцыйнай падтрымкі індустрыяльнага развіцця: у эканоміцы сталі пашырацца сектары, доўгі час пазбаўленыя неабходнай інвестыцыйнай падтрымкі, у якіх фактычна пачалася тэхналагічная дэградацыя. Гэта перш за ўсё галіны спажывецкага комплексу і вытворчасць канструкцыйных матэрыялаў; разбалансаванасць інвестыцыйнага працэсу дэфармавала структуру машынабудавання.

З другой паловы 70-х гадоў пачала разбурацца ранейшая ўзгодненасць паміж мэтамі, тэхналагічнай структурай і рэсурсным забеспячэннем эканамічнага росту. У індустрыяльнай сістэме склалася "замкнутае кола" ўзнаўлення тэхналагічнай адсталасці.

Абвастранне структурнай нераўнавагі ў 80-х гадах рэзка павысіла нагрузку на фінансавыя "кампенсатары", якія перашкаджалі разгортванню інфляцыі выдаткаў. Такімі кампенсатарамі служылі цэны на паліва і сыравіну, дапоўненыя бюджэтным пераразмеркаваннем фінансавых рэсурсаў у першасныя сектары эканомікі, а таксама звышаны курс рубля, які дазваляў падтрымліваць нізкія цэны на імпорт вытворчых рэсурсаў пры высокай (300–500%) валютнай эфектыўнасці спажывецкага імпарту.

Па меры паглыблення структурнага крызісу пашырэнне фінансавай падтрымкі паліва-сыравіннага сектара ўзмацніла тэндэнцыю затухання эканамічнага росту, звужышы даходную базу бюджэту.

Гэтыя працэсы прывялі да ўзрастаючай перагрузкі бюджэту, узмацняемай рэалізацыяй буйных абаронных і сацыяльных праграм. Для пашырэння фінансавых магчымасцей дзяржавы стаў выкарыстоўвацца крэдыт, які пакрываў недахоп фінансавых рэсурсаў у бюджэце і ў абароце прадпрыемстваў: калі ў 1980 годзе яго велічыня складала 120 млрд. рублёў, у 1985 – 177 млрд. рублёў, то ў 1990 годзе ўжо 580 млрд. рублёў, а ў 1991 годзе – 974 млрд. рублёў.

Інфляцыя ў савецкай эканоміцы стала састаўной часткай структурнага крызісу ўзвужэння, праекцыяй рэсурсна-тэхналагічных дыспрапорцый у сферу грашовага абарачэння і без нармалізацыі структуры эканомікі аказалася ў прынцеппе непераадольнай.

Такім чынам, у другой палове 70-х гадоў савецкая індустрыяльная сістэма ўступіла ў якасна новы этап развіцця. Яго адметная рыса – "паўзучая" стагфляцыя на фоне нарастаючай дэградацыі вытворчасці, дэстабілізацыі структурных сувязей паміж асноўнымі сектарамі эканомікі. "Выбух" структурных супярэчнасцей адлюстравалі не толькі распад ранейшай мадэлі індустрыяльнага развіцця, але і адставанне і фарміраванне новага структурнага ядра эканомікі і новай мадэлі індустрыяльнага развіцця, арыентаванай на спажыванне.

Развіццё трансфармацыйнага крызісу ў пачатку – сярэдзіне 90-х гг.

“Палітыка паскарэння” тэчнічнага прагрэсу ў СССР, прынятая ў сярэдзіне 80-х гадоў на чарговым з'ездзе КПСС пасля прыходу да ўлады М. Гарбачова, некалькі згладзіла вастрэйшыя крызісныя з'яў у эканоміцы краіны. Энтузіязм і вера народа ў перабудову ўсяго жыцця грамадства, дэмакратычныя лозунгі кіраўніцтва партыі і дзяржавы і іх заклікі да актывізацыі “чалавечага фактару”, развіцця вытворчасці садзейнічалі кароткачасоваму ажыўленню ў эканамічнай і сацыяльнай сферах. Аднак хутка стала відавочным, што гэтыя заклікі да перабудовы народнай гаспадаркі на прынцыпах рыначнай эканомікі аказаліся чарговай дэмагагічнай кампаніяй: разрэкламаваная перабудова, не падмацаваная суадноснымі эканамічнымі і сацыяльнымі рэформамі, пачынаючы з 1988 года, па сутнасці справы, правалілася, і крызіс індустрыяльнай мадэлі савецкага тыпу набыў адкрыты характар.

Рэзкае пагаршэнне з 1991 года эканамічнай дынамікі ў Беларусі і іншых рэспубліках былога СССР стварае ўражанне “раптоўнага” пераходу эканомікі ад стагнацыі да лавінападобнага спаду.

Аднак, калі ў Расіі пачатак рэзкага эканамічнага спаду прыйшоўся на 1991 год, то Беларусь уступіла ў сумешчаную ў часе паласу глыбокага заняжэнага эканамічнага крызісу пачынаючы з 1992–1993 гадоў. Дынаміку асноўных эканамічных паказчыкаў рэспублікі ў параўнанні з некаторымі краінамі СНД могуць характарызаваць наступныя дадзеныя (гл. табл. 2).

Працэсы спаду вытворчасці і інвестыцыйнай актыўнасці працякалі ў Беларусі на фоне ўзмацняемай інфляцыі. Так, змена спажывецкіх цэн у адносінах да папярэдняга года склала ў 1991 годзе – 248%, у 1992 – 1659%, у 1993 – 2097%, у 1994 – 2060%, у 1995 – 343%, а ў 1996 годзе – 117%.

Ацаніць адназначна ўзровень беспрацоўя ў Беларусі, як, зрэшты, і ў іншых рэспубліках СНД, вельмі цяжка з прычыны таго, што афіцыйная статыстыка “хавае” яе ў вымушаных адпачынках, няпоўных рабочых тыднях, скарачаных зменах, перавучванні работнікаў і г. д. Згодна з афіцыйнымі дадзенымі, у 1992 годзе ў рэспубліцы было зарэгістравана 0,5% беспрацоўных, а ў першым паўгоддзі 1996 года – 3,7%. Аднак, на думку многіх спецыялістаў, гэты ўзровень дасягнуў у рэспубліцы 20 – 22% ад эканамічна актыўнага насельніцтва. Безумоўна, на фоне велізарнага спаду вытворчасці лічбы 0,5% і 3,7% выклікаюць, прынамсі, непаразуменне, калі нават і прадугледзець значнае падзенне вытворчасці працы.

Назіраемае ў СНД абвальнае паніжэнне аб'ёмаў вытворчасці нельга аднесці да вынікаў “нармальнага” трансфармацыйнага спаду. Яго прычыны і паўтаральнасць у тых ці іншых рэспубліках заключаюцца, з аднаго боку, у разрыве эканамічных сувязей, якія складваліся дзесяцігоддзямі ў рамках адзінага народнагаспадарчага комплексу, з другога боку, у распадзе адзінай дзяржавы, прывёўшым да ўтварэння новых незалежных дзяржаў, не валодаючых самастойнай і жыццёстойкай эканомікай, якая, па сутнасці справы, носіць асколачны характар эканомікі ранейшага СССР і ў якойсьці ступені Расіі.

Першы этап рэформ (1992 – 1993 гг.), які пачаўся ў той ці іншай ступені ў розных рэспубліках СНД з шокавага скачка цэн і ўзмацнення жорсткасці бюджэтнай і манетарнай палітыкі, не толькі суправаджаўся ўзмацненнем крызісных тэндэнцый, але і якасна змяніў іх механізм. Рэзкае дэфляцыйнае сцісканне попыту абумовіла пераход ад рэсурса-абмежаванай да попыта-абмежаванай мадэлі ўзнаўлення.

Найбольш моцны дэфляцыйны ўдар прыйшоўся ў Беларусі па інвестыцыйнаму сектару: пры агульным скарачэнні УВП на 22% капітальныя ўкладанні ў 1993 годзе знізіліся на 40%. Гэта выклікала паскоранае скарачэнне асноўных вытворчых фондаў паралельна з пагаршэннем іх стану. Эканоміка так званай “сацыялістычнай мадэлі” ўшчыльную сутыкнулася з перспекывай зацяжнай стагнацыі, падтрымліваемай нізкім узроўнем інвестыцый і крызісам фондаў.

Эканоміка Беларусі, Расіі і Украіны ў 1991-1996 гг. (1990 г. – 100 %)

Табліца 2

Краіны	Г а д ы					
	1991	1992	1993	1994	1995	1996
	<i>Валавы ўнутраны прадукт</i>					
Беларусь	99,0	89,0	78,0	65,0	55,0	54,2
Расія	92,0	79,1	71,3	62,4	60,1	59,5
Украіна	91,0	89,0	75,0	52,0	40,0	37,0
	<i>Прамысловая вытворчасць</i>					
Беларусь	99,0	89,7	80,7	66,9	58,9	58,3
Расія	91,6	75,4	64,8	55,8	52,3	51,2
Украіна	95,2	89,6	81,6	53,9	42,4	39,6
	<i>Інвестыцыі</i>					
Беларусь	104,0	75,0	60,0	49,0	22,0	13,0
Расія	85,0	50,6	44,8	35,5	29,9	28,0
Украіна	92,0	55,0	45,0	20,0	10,0	...

Крыніцы: Социально-экономическое положение России. Госкомстат РФ. – М., 1996; Статистический бюллетень № 5. Министерство статистики и анализа РБ. – Минск, 1996.

У выніку дэфляцыйнага шоку ў эканоміцы рэспублікі ўзнік глыбокі разрыў паміж спажывеннем попыту і фактычным скарачэннем вытворчасці. Узнікла сітуацыя "стагфляцыйнай пасты", якая мае для эканомікі два вынікі: па-першае, выхад з яе непазбежна звязаны з пераарыентаваннем эканамічнай кан'юнктуры, па-другое, яна павялічвае працягласць крызісу, прысваючы яму зацяжны, стагнацыйны характар.

У многім дзякуючы "стагнацыйнай пастцы" тэндэнцыя вытворчасці практычна ва усіх рэспубліках СНД набыла ярка (дакладна) выражаны ступенчаты характар чаргавання спадаў і стабілізацый. На іх фоне набірае моц працэс дэіндустрыялізацыі нацыянальнай эканомікі, павялічваюцца якасныя параметры ўзнаўлення.

Такім чынам, крызіс 90-х гадоў паказаў, што спад і інфляцыя народжаны не толькі і не столькі спецыфікай выбранага шокавага шляху стабілізацыі эканомікі, колькі ў большай ступені і агульнай прыродай рыначнай пераарыентацыі планавай гаспадаркі. Пры гэтым ва ўмовах постсацыялістычных эканомік трансфармацыйны спад наклаўся на доўгатэрміновы структурны крызіс, звязаны з вычарпаннем традыцыйнай рэсурсаёмкай мадэлі індустрыяльнага росту і энергетычным крызісам. Праблема трансфармацыі не зводзіцца да пытання аб змяненні тыпу рынку ці механізму эканамічнай каардынацыі. Патрабуюць даследавання перш за ўсё агульныя пытанні вектара змен, тыпу эканамічнай сістэмы, якая выраджаецца.

Дэпрэсійная стабілізацыя: выйсце з тупіка?

У другой паловы 1996 г. з'явіліся прыкметы спынення дэпрэсіі: стабілізаваўся выпуск індустрыяльнага прадукту, уздзеяннем прыбліжэння да гранічных узроўняў недагрузкі магутнасцей і перастала зніжацца адносная насычанасць абарачэння грашовай масай.

Аднак трансфармацыя ў напрамку збалансаванасці аб'ёму і структуры фінансавых і рэсурсных патокаў не толькі не завершана, але і ў некаторых адносінах (напрыклад, інтэнсіўнасці інвестыцыйнага дэфіцыту) адышла далей ад раўнаважнага ўзроўню, які быў у сярэдзіне 1991 года. У гэтым сэнсе працэс трансфармацыі знаходзіцца ў тупіку, паколькі не можа быць эканомікі без грошай, не можа быць пераходу да рынку без пакупніка, не можа быць пераходу ад дзяржаўнага прадпрыемства да ўласнай фірмы пры адсутнасці дастатковага ўзроўню капіталу (хоць нават абаротнага).

З 1997 г. постсацыялістычная эканоміка Беларусі ў цэлым знаходзіцца, вобразна кажучы, на "вастрыі ляза" – паміж захаваннем дасягнутай тэндэнцыі да стабілізацыі і новым зрывам вытворчасці.

Якія ж пазітыўныя моманты дазваляюць з аптымізмам і надзеяй гаварыць аб дэпрэсіўнай стабілізацыі эканомікі Беларусі і некаторых рэспублік СНД? У першую чаргу гэта:

1. Пачатае з 1996 года павышэнне ўзроўню вытворчасці ў галінах, што характарызаваліся максімальным падзеннем (сельскагаспадарчае машынабудаванне, харчовая і лёгкая прамысловасці, чорная металургія і інш), экстрапаляцыя тэндэнцый вытворчасці, якія далі ў 2000 годзе ацэнку агульнапрамысловага пад'ёму на ўзроўні 8 – 10%.
2. Паступовае пераадоленне эканомікай стагфляцыйнай пасткі – зніжэнне тэмпаў інфляцыі выдаткаў у спалучэнні са стабілізацыяй выпуску. Хаця паніжэнне інфляцыйнага попыту мае адмоўны эффект, усё большае значэнне набывае станоўчы імпульс з боку адноснага павышэння прыбытку і грашовых рэшткаў падпрыемстваў.
3. Зніжэнне рэальных працэнтных ставак, паніжаючае "цану капіталаў", аслабляючае негатыўны эффект падзення нормы прыбытку.
4. Спробы стабілізацыі курса беларускага рубля, якія хоць і паніжаюць даходнасць экспарту, але тармозяць інфляцыю выдаткаў (перш за ўсё рост цэн у паліўным і сыравінным сектарах), перашкаджаюць даларызацыі эканомікі, некалькі павышаюць прывабнасць рублёвых дэпазітаў і часткова садзейнічаюць вяртанню экспартаванага за мяжу капіталу.

На жаль, трэба з вялікім сумненнем разглядаць перыяд 1997–2000 гг. як перыяд стабілізацыі эканомікі Беларусі. Чаму?

Па-першае, скарачэнне магутнасцей і шматгадовы дэфіцыт інвестыцый адмоўна адаб'ецца на экспартным патэнцыяле і ў перспектыве будзе перашкаджаць расшырэнню ўнутранага попыту.

Па-другое, назапашаная нераўнавага цэн паміж сельскагаспадарчай і прамысловай прадукцыяй працягвае павялічвацца ў бок апошняй.

Па-трэцяе, захаванне "бюджэтнай пасткі" – звужэнне падатковай базы па меры скарачэння вытворчасці, падзення долі прыбытку ў цане прадукцыі і росту неплацяжоў падпрыемстваў адно аднаму і бюджэту. Хоць новы бюджэт прэтэндуе на рэалістычнасць, ён базіруецца на завышаных ацэнках падатковай базы – з-за недаацэнкі падзення рэнтабельнасці, рэзкага павелічэння амартызацыі, недаўліку патэнцыялу падзення вытворчасці.

Па-чацвёртае, няўстоўлівасць валютнага курса, у абвале якога зацікаўлены экспарцёры і часткова бюджэт, які пакрывае свае дэфіцыты продажам валютных рэзерваў, тады як інтарэсы павышэння надзейнасці рублёвых дэпазітаў і зніжэння рэальнай працэнтнай стаўкі патрабуюць не толькі яго стабілізацыі, але і павышэння.

Па-пятае, палітыка ўзмацнення жорсткасці патрабаванняў да ліквіднасці пры захаванні назапашанай колькасці неплацяжоў можа стаць дадатковым фактарам скарачэння вытворчасці.

Дзяржбюджэт рэспублікі, які ставіць адносна жорсткія межы крэдытна-грашовай эмісіі і скарачае бюджэтныя асігнаванні на народную гаспадарку, ва ўмовах захавання невысокай схільнасці насельніцтва да расходаў можа падарваць склаўшуюся стабілізацыю вытворчасці і адкінуць выпуск прадукцыі на больш нізкі ўзровень.

Закладзенае ў бюджэце павелічэнне грашовай прапановы (у тым ліку і за кошт эмісійнага фінансавання бюджэтнага дэфіцыту) і дапушчэнне павышанага ўзроўню цэн як у сілу больш інтэнсіўнай інфляцыі попыту, так і выдаткаў могуць стабілізаваць вытворчасць. Тады тэндэнцыя да дэпрэсіўнай стабілізацыі, нават да некаторага росту вытворчасці, што сфарміравалася ў 1997 годзе, замацуецца. У гэтым выпадку структурныя дэфіцыты попыту і капіталу застануцца, структурная незбалансаванасць і інвестыцыйны крызіс узрастуць, бягучы дысбаланс попыту і прапановы некалькі згладзіцца.

Нават калі абстрагавацца ад палітычных умоў – супрацьстаяння пэўных сіл курсу прэзідэнта, то прастора для значнага паляпшэння макра- і мікраэканамічных параметраў у 2000-2001 гадах аказваецца абмежаванай. Даступнымі інструментамі стымулявання вытворчасці, аслаблення дэфіцыту попыту і абаротнага капіталу могуць быць:

- павелічэнне адноснай прапановы грошай у спалучэнні з арганізацыяй (з дапамогай казначэйскіх абавязацельстваў) часткова ўзаемаразліку даўгоў гаспадарнічаючых суб'ектаў;
- павышэнне інвестыцыйнай накіраванасці бюджэту;
- значнае зніжэнне рэальнай працэнтнай стаўкі.

Задзейнічанне гэтых эканамічных інструментаў патэнцыяльна дазволіць замацаваць тэндэнцыю стабілізацыі эканомікі, якая намецілася, пры ўмераным узмацненні інфляцыі да 6 – 8%.

Пералом крызісных трансфармацыйных працэсаў магчымы на шляху паступовага адраўлення фінансавага стану прадпрыемстваў, павышэння насычанасці абароту грашовай масы (не столькі за кошт эмісіі, колькі за кошт зніжэння інфляцыі) і працягу росту рэальных даходаў насельніцтва. Асноўнымі крыніцамі накаплення сталі б зберажэнні насельніцтва.

Ключавым пытаннем з'яўляецца фарміраванне механізму рынкаў капіталаў і нармальных рэальных працэнтных ставак, які дазволіў бы павысіць ступень арганізаванасці зберажэнняў насельніцтва і мабілізаваць іх для пакрыцця дэфіцыту бюджэту і фінансавання прыватных інвестыцый (напрыклад, у жыллё).

Аднак структурны крызіс і інвестыцыйны голод могуць не даць неабходнага часу. Паступовую трансфармацыю наўрад ці перажывуць вытворцы інвестыцыйнага абсталявання, якія не ўпішучца ў працэнтныя стаўкі, што ўжо складзіся, і будуць неканкурэнтаздольнымі не толькі ў адносінах да імпарту, але і да інвестыцый у даўгавыя абавязательства дзяржавы – жыллё ці вытворчасць спажывецкіх тавараў доўгатэрміновага карыстання.

Радыкальнае пераадоленне трансфармацыйнага спаду звязана з неабходнасцю стварэння адносна нярыначнага інвестыцыйнага сектара (а таксама нярыначных форм падтрымкі аграпрамысловага комплексу), працуючага ў многім па заказу і на грошы ўрада ў рамках стратэгічнага (індыкатыўнага, а дзесьці і дырэктыўнага) планавання. Важна пры гэтым, каб гвалт над рынкам ні ў якой меры не знішчыў яго.

Другім крокам да выхаду з крызісу, пошуку новага эканамічнага парадку мог бы стаць своеасаблівы эмісійны шок – значнае аднаразавае павышэнне ўзроўню насычанасці абароту грашовымі сродкамі. Фактычна – гэта не дэфляцыйная, а інфляцыйная грашовае рэформа, накіраваная на пераадоленне грашовага дэфіцыту і, такім чынам, дэфіцыту высокаліквідных абаротных сродкаў прадпрыемстваў.

Яе перадумовы:

- аслабленне патэнцыялу інфляцыі выдаткаў;
- накапленне валютных рэзерваў і выпрацоўка механізму сувязі курсу валюты і ўнутраных цэн;
- абход інфляцыйных спадзяванняў гаспадарчых агентаў, арыентаваных не на шокі, а на паступовыя змены (ці ўмераныя скачкі);
- спалучэнне эмісійнага ўпрыску грошаў (грашовай рэформы) з наступнай жорсткай дэфляцыйнай манетарнай палітыкай. Важнейшае пытанне тут заключаецца ў тым, каб грошы "запрацавалі", каб узровень вытворчасці, даходаў і падатковых паступленняў падняўся ўверх пры падтрымцы стабільнага курсу і адносна высокіх (у адносінах да долара) працэнтных ставак.

У гэтым выпадку радыкальна змяніліся б структурныя параметры трансфармацыйнага працэсу і былі б створаны сапраўдныя перадумовы для выбару і абгрунтавання той рыначнай эканамічнай сістэмы, якая б дазволіла Беларусі арганічна інтэгравацца ў эканамічную прастору еўрапейскага і сусветнага супольніцтва з яго каштоўнасцямі і формамі сацыяльных тэхналогій.

Резюме

Сложное экономическое положение в Беларуси является результатом продолжающегося кризиса постсоветской экономики, природа которого имеет системный характер.

В статье показаны факторы становления и векторы развития индустриальной модели советского типа, современная стадия трансформационного кризиса и дана оценка депрессивной стабилизации экономики республики конца XX столетия.

Abstract

The complex economic situation in Belarus is rooted in the continuing postsoviet economy crisis which has a systematical character.

Factors and trends of the evolution of the soviet type industrial model, a nowadays stage of the transformational crisis as well as an estimation of the depressed stabilization of the 20th century Republic's economy are given in the article

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 11.09.2000

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ имени Ф. Скорины